

“Hayrât-ı İslâmiye ihtiyâcât-ı asra ve usul-i meşrûtiyete tevfiķan ne vechile idare olunmak icab eder?”: Yirminci Yüzyıl Başında Vakıf Kurumu Hakkında Bir Risale Üzerine

Fatma Gül Karagöz*

Bu çalışmanın temel amacı, Evkaf Başkâtibi İsmail Sıdkı Bey'in 1908 tarihinde, vakıfların durumuna ilişkin kaleme aldığı risalenin bir transkripsiyonunu araştırmacıların kullanımına sunmaktır. Risalenin latin harflerine aktarılmasına ek olarak, kısa bir tanıtım yazısının hazırlanması uygun görülmüştür. Bu tanıtım yazısında, öncelikle vakıfların kaynağı, İslam Hukuku'ndaki tanımı ve Osmanlı Devleti'nde nasıl bir hukuki rejime tabii olduğu üzerinde genel olarak durulmuştur. Daha sonra, Tanzimat Dönemi yenilikleriyle ortaya çıkan vakıf rejiminden kısaca bahsedilmiştir. Nihayet risalede yer alan başlıca fikir, eleştiri ve önerilere yer verilmiş bu unsurlar, dönemin zihinsel yapısıyla birlikte ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Vakıf, gedik, Tanzimat, İsmail Sıdkı, teşebbüsât-ı şahsiyye

“How to manage Islamic foundations with an appropriate manner to the necessities of our time and to the regime of constitutional monarchy?”: On a Pamphlet About the Institution of Islamic Foundation in the Early Twentieth Century

The purpose of this study is to offer a transliteration of a pamphlet written about the status of foundations to the researchers interested in this era. The pamphlet was written in 1908 by İsmail Sıdkı Bey, the general secretary of Islamic Foundations in the Ottoman Empire. Apart from the transliteration, a small description of the text is given as well. In the first part of this description, the origins of Islamic foundations, their status in Islamic law and Ottoman law are defined. In the second part, the effects of the reforms of Ottoman *Tanzimat* period on foundations are briefly presented. In the last part, the principal opinions, critics and the suggestions of the writer are compared with the ideology of the time.

Keywords: foundation, *gedik*, Tanzimat, İsmail Sıdkı, private initiative

---

* Arş. Gör. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

1908 yılında, Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesinden yaklaşık üç ay sonra, Meclis-i İdare-i Evkaf Başkatibi İsmail Sıdkı, vakıflar hakkında Meclis-i Mebusan'a hitaben kaleme aldığı risalenin bir bölümünde şu ifadeyi kullanacaktır:

“... memleketimiz yangınlar, zelzeleler görmüştür fakat bunların tesirâtı ahâlinin say ü gayretine, toprağın feyz ü bereketine nisbeten pek mahdûddur, memleket asıl bir âfet, pek büyük ve cidden dehşet-nâk bir felâket geçirmiştir ki o da âfet-i istibdâddır.”¹

Bu cümle, bahsi geçen *âfet-i istibdâd*ın baş aktörü II. Abdülhamid henüz tahttan çekilmemiş iken kaleme alınmış bir cümleydi. Gerçi bir zamanların “Ulu Hakan”ının tahttan çekilme günleri çok da uzak değildi.² Yine de İsmail Sıdkı'nın bu sözleri edebilmesi hem baskıcı rejimin bir ölçüde kısıtlanmış ol-masıyla hem de yeni dönemin kuşkusuz en güçlü odağı olan İttihad ve Terakki Partisi'nin bir önceki dönemin gayrimeşruluğunu vurgulama çabalarıyla açıklanabilir. Risalenin ana meselesi aslında istibdad ve II. Abdülhamid Dönemi'ni eleştirmek değildir. Evkaf Başkatibi, kendi yirmi yıllık deneyiminden de yararlanarak, vakıfların yönetimindeki bazı aksaklıkların üzerinde durmakta ve mevcut *sû-i idâre*den kurtulmak için yapılması gerekenleri açıklamaktadır. Risalenin vakıflar konusunda tek başına dönemin bütüncül bir portresini çıkartmaya yeterli bir belge olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Ancak yine de, bu tip bir belgenin, yirminci yüzyılın başında, devletin kurumlarından birinde yıllar boyunca çalışmış olan bir memurun düşünce dünyasını aydınlatmak ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, imparatorluğun en önemli kurumlarından biri olan vakıfların dönüştüğü duruma ışık tutmak bakımından önemli ipuçları taşıyabileceği de kesindir.

I. Vakıf Kurumu'nun Kökenleri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Şekli

Vakıf kurumunun on dokuzuncu yüzyıldaki sorunlarına eğilmeden önce, Osmanlı Devleti'nde modern dönem öncesinde vakıf rejiminin ne şekilde uygulandığı üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Bireylerin vakıf

1 İsmail Sıdkı, *Meclis-i Mebusâna Bir Tuhfe-i Nâçize*, Selanik Matbaası, Dersaâdet, 1324/1908, s. 2. Metnin en sonunda (s. 21) tam tarih verilmektedir: “12 Teşrinisani Sene 1324”, yani 25 Kasım 1908 tarihli bir metin söz konusudur. Sonda tam tarih verilirken Rumi takvimin kullanılmış olması baştaki tarihin de Rumi takvime göre belirlenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

2 Bilindiği üzere, II. Abdülhamid 27 Nisan 1909 tarihine kadar tahtta kalmıştır.

kurumu sayesinde bir tür sosyal yardımı gerçekleştirdikleri, eğitim ve sağlık gibi bugün devlet tarafından da verilen bazı hizmetlerin bu şekilde yerine getirildiği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde “sosyal devlet” veya “refah devleti” düşüncesinin varlığı tartışmalı bir konudur.³ Osmanlı Devleti’nde vakıflar yoluyla “cami, tekke, mekteb, medrese, kitap, yol, köprü, çeşme, han, hastahâne, yurt, imaret ve çamaşırhane gibi her türlü dinî ve içtimâî ihtiyaçlar”a cevap verildiği, buna ek olarak “muhtaç kimselere nakdî yardımlar yapılması için” para vakıflarının da kurulduğu literatürde sık sık üzerinde durulan bir konudur.⁴ Ancak, temel amacı hayır işlemek olan vakıfların bazen bu amacın dışında da kurulabildikleri ifade edilmiştir. Ömer Lütfü Barkan, şer’î miras hukukunun hükümlerini aşmak amacıyla kurulan evladiyelik vakıflardan bahseder ve bu tip vakıfların kurulmasıyla bir tür vasiyetname hazırlama niyetinin yerine getirilebildiğini ifade eder.⁵ Yine de, Barkan sırf bu amaçla kurulmuş olan vakıfların genele oranla küçük bir nispette kaldığını eklemeyi de ihmal etmez.⁶

Vakıf kurumunun kökenleri hakkında tarihçiler arasında farklı fikirler öne sürülmüştür. Kuran-ı Kerim’de vakfa dair herhangi bir hüküm bulunmuyor olması,⁷ bu tartışmayı ateşleyen unsurlardan biri olarak düşünülebilir. Bazı tarihçiler, büyük bir ihtimalle bu duruma binaen, İslam Hukuku çerçevesinde kurulan vakfın daha önceki medeniyetlerle ilgisi üzerinde duran teorilerden bahsederler. Fuad Köprülü bu görüşe sahip bazı yazarların teorilerini nakletmektedir. Bu bakımdan üzerinde durulan iki örnek Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu örnekleridir.⁸ Yazar, özellikle Marcel Morand isimli bir tarihçinin İslam toplumu ve Bizans toplumunda vakıf uygulamasıyla ilgili yaptığı karşılaştırmaya yer verdikten

3 Osmanlı İmparatorluğu’nda “refah devleti” ve “refah toplumu” tartışmaları için bkz. Amy Singer, *Constructing The Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press, New York 2002.

4 Mehmet Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII/1 (1986), s. 208.

5 Ömer Lütfü Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I: Şer’î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler*, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İstanbul 2000, c. II, s. 1248.

6 Barkan, *a.g.m.*, s. 1256.

7 Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3, s. 509.

8 M. Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi’nin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Terekkümü”, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, haz. Orhan Köprülü, 2. bsk., Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 304-305.

sonra, bu teorinin belli bir kuvvete sahip olduğunu da ekler.⁹ Buna karşın vakfın tamamen İslam Hukuku çerçevesinde oluştuğunu ifade eden görüşler de mevcuttur. Ahmet Akgündüz İslam dinindeki hayırseverlik müessesini vakfın oluşumundaki en önemli etkenlerden biri olarak görür.¹⁰ M. Âkif Aydın da, vakfın orijinal bir İslam kurumu olduğu konusunda Akgündüz'ün fikirlerini paylaşmaktadır.¹¹ Aynı dönemde veya birbirine yakın dönemlerde, aynı coğrafyada kurulmuş olan uygarlıkların arasında kurumlar bakımından benzerliklerin olması kaçınılmazdır. Ancak her kurumun, içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortama göre şekillenerek kendine özgü bir hale kavuşabileceği de bu bakımdan dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Dolayısıyla Roma toplumu, Bizans toplumu ve Osmanlı toplumunda hayır amaçlı kurumların benzerliklerinden ziyade farklılıkları o kurumların sui generis yapısını ortaya çıkaracaktır.

İslam Hukuku çerçevesinde de vakfın kaynağını ve hukuki niteliğini tanımlayan farklı fikirler görebilmek mümkündür. Malîkî mezhebine göre vakıf cihada yapılan bir tür katkı niteliğindedir. Vakfın süjesi, atların, silahların, giysilerin (veya İbn-i Kasım'a göre kölelerin) *habs fi sabilillah* olacak nitelikte bağışlanmasıdır.¹² Buna göre, cihada gidecek savaşçıların konaklaması için taşınmaz mal "habs"i de mümkündür. Muhammed (Şeybani)'ye göre "Özel bir amaç belirtilmediği müddetçe, doğrudan veya miras olarak yapılan bağışlar savaşçıları donatmak ve onlara para ödemek için kullanılır."¹³ Bu tanıma göre, kural olarak cihad için vakıf kurulabileceği, istisna olarak farklı amaçlar için vakıf kurmanın mümkün olabildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Şâfi doktrinine göre vakıf bir tür *sadaka-yı muharreme-i mevkufedir*.¹⁴ Ahmet Akgündüz *sadaka-i muharreme* kavramını, lehtar olan yoksullar haricindekiler için haram ilan edilen şey olarak açıklar.¹⁵

Osmanlı Hukuku'nda vakıflar konusunda genel kabul gören Hanefî doktrini ise vakfî bir tür sadaka veya zekat olarak tanımlar. Ebu Hanife'ye göre, vakfedilen eşyanın "ayn"ı, vakfın kurucusunun mülkiyetinde kalmaktadır ancak,

9 Köprülü, *a.g.m.*, s. 305–307.

10 Ahmed Akgündüz, *İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2. bsk., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s. 67.

11 M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. bsk., Beta Yayınları, İstanbul 2012, s. 247.

12 Joseph Schacht, "Early Doctrines on Waqfs", *Fuad Köprülü Armağanı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 444.

13 Schacht, *a.g.m.*, s. 444.

14 Schacht, *a.g.m.*, s. 445–446.

15 Akgündüz, *a.g.m.*, s. 79.

eşyanın tasarruf hakkı devredilebilir.¹⁶ Bu durumda, mâlikin eşyayı satabilmesi mümkün olacaktır. Ebu Hanife'nin öğrencileri ise, vakfın sağlığı ve sürekliliği açısından daha farklı bir görüş benimsemişlerdir. Ebu Hanife'ye göre, vakfedilen bir malın vakıf statüsünden çıkarılması her zaman mümkündür.¹⁷ Ebu Yusuf ise bu konuda daha farklı düşünmekte, irade beyanından sonra vakfedilen malın tekrar mâlike geri dönemeyeceğini, yani vakıftan rücu edilemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁸ Osmanlı Devleti uygulanmasında ise Muhammed (Şeybani)'nin görüşleri tercih edilmiş ve vakfedilen malın, mütevellinin eline geçmesinden itibaren vakıftan rücuun mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde vakıf hukukunun detaylarının ortaya çıkmasında Ebussuud'un özel bir yere sahip olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Kanuni Sultan Süleyman'ın şeyhülislamı, gerek para vakıfları konusunda, gerek gayrimüslimlerin vakıf kurması konusunda, İslam hukukunun ince-liklerinden yararlanarak, pratik çözümler oluşturmuş ve bu çözümlerin hukuk çerçevesinde kalmasına gayret etmiştir. John Mandaville, Ebussuud'un para vakıflarını hukuk çerçevesinde izah edebilmesini, şeyhülislamın İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un para vakfının geçersiz kabul edilmesi ile ilgili görüşlerine “yer vermeyi ihmal etme”sine bağlar.²⁰ Ebussuud için para vakfi sadece taşınır vakfının bir alt türüdür ve ayrı bir muameleyi gerektirmez.²¹ Para vakıflarının küçük ölçekli tacirler için önemli bir kredi kaynağı olması, Ebussuud'u böyle bir çare aramaya itmiştir.²²

Ebussuud'un diğer bir etkisi ise Hanefi mezhebindeki vakfın daimiliğine dair ikileme çare bulmak şeklinde özetlenebilir. Buna göre, vakıf kuran, malın mülkiyetini müteveliye geçirdikten sonra, kadının huzuruna çıkmalı ve Ebu Hanife'nin doktrini uyarınca malın mülkiyetinin geçmediğini ifade ederek vakıf malı geri istemelidir. Müteveli ise, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine göre, vakfın bağlayıcı olduğunu ileri sürmelidir. Kadı bundan sonra vakfın dönülmezliğine hükmedebilir ve vakıf ebedi hale gelir.²³

16 Colin Imber, *Şeriattan Kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 158.

17 Aydın, *a.g.e.*, s. 250–251.

18 Aydın, *a.g.e.*, s. 251.

19 Imber, *a.g.e.*, s. 161.

20 John E. Mandaville, “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, X/3 (1979), s. 295.

21 Mandaville, *a.g.e.*, s. 299.

22 Imber, *a.g.e.*, s. 155.

23 Imber, *a.g.e.*, s. 159.

Vakıf kurmak, bu tasarrufta bulunan kişinin malvarlığında bir azalma teşkil edeceği için, vâkıfın tam bir fiil ehliyetine sahip olması gerektiği genel olarak kabul görmektedir.²⁴ Gayrimüslimlerin de Müslümanlar veya gayrimüslimler lehine vakıf kurabilmelerinin mümkün olduğu, İslam dinine mensup olmamanın ehliyet açısından bir eksiklik teşkil etmediği bilinmektedir.²⁵ Kilise vakıflarının durumu ise daha karmaşıktır. Vakıf hukukunun temelinde İslam hukuku vardır ve kilisenin bu hukuki çerçeveye yerleştirilmesi pek olası görünmemektedir. Bu güçlüğü üstesinden gelebilen kişi ise yine Ebussuud olmuştur. Müslümanlar Hıristiyanların kurduğu vakıflardan faydalanabilse-ler de Hıristiyan vakıflarının camiiler lehine kurulamayacağı, dini binaların tamiri, korunması, büyütülmesi gibi amaçlarla veya bu gibi binalarda yaşayan keşişlerin geçimini sağlamak için kurulamayacağı; bu gibi konularda vakıf kurulmasının Müslüman dindarlığına bir aykırılık teşkil edeceği kabul edilmektedir.²⁶ Ebussuud bu sorunu, kilise ve aile arasında bir kıyas yaparak çözmüştür. Buna göre, bir manastırda yaşayan keşişler bir tür aile gibidir.²⁷ Keşişler lehine bir vakıf kurulabilir ve kaydı yapılırsa bu vakıf geçerli olur. Ancak, kiliseler veya manastırlar lehinde kurulmuş/kurulacak vakıfların kabul edilemeyeceği açıklanmıştır.²⁸

Vakıf kurulduktan sonra, mal üzerindeki özel mülkiyet sona erer ve vakfın yönetimi mütevelliyeye geçer. Vakıfların yönetimi ve mütevelliler üzerinde, hem Osmanlı Devleti'nde, hem de daha önceki İslam devletlerinde belli bir denetimin uygulanması söz konusudur. Bu denetim, Emeviler Dönemi'nde kadılar yoluyla yapılmış, Abbasiler Dönemi'nde ise *sadrü'l-vukûf* adıyla bir tür idari kurum ortaya çıkmıştır.²⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde vakıfların yönetimi özellikle mütevellinin elinde olmuştur. Bahaeddin Yediyıldız, devletin on beşinci yüzyıldan itibaren vakıflar üzerinde bir tür merkezi denetim kurmaya çabaladığını ifade eder.³⁰ Nitekim kuruluş yıllarında, Osmanlı Devleti'nde vakıfları kadılar denetlemiş, ancak, II. Mehmed döneminde *sadr-ı âli nezâreti* adı altında, sadrazam tarafından görevlendirilen özel bir teşkilat

24 Akgündüz, *a.g.e.*, s.175.

25 Akgündüz, *a.g.e.*, s. 182.

26 Eugenia Kermeli, "Ebussuud's Definition of Church Waqfs Theory and Practice in Ottoman Law", *Islamic Law: Theory and Practice*, haz. Robert Gleave, Eugenia Kermeli, I.B. Tauris, Londra 2001. s. 144.

27 Kermeli, *a.g.m.*, s. 151.

28 Kermeli, *a.g.m.*, s. 146.

29 Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 474.

30 Baheddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, c. XLII, s. 485.

ortaya çıkmıştır.³¹ Bu teşkilatın ortaya çıkışının, devlete merkezi bir şekil veren ve Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok kurumunun temelini atan II. Mehmed zamanına denk gelmesi tesadüf olmasa gerektir. Daha sonra 1586 yılında bir Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kurulmuş, 1774'te ise Evkaf-ı Hamidiye Nezareti ortaya çıkmıştır. İsimlerinden de tahmin edilebileceği üzere, bu nezaretlerin belirli vakıflar üzerinde denetim görevi olduğunu görmek mümkündür.³² Netice itibariyle, on dokuzuncu yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti'nde vakıfların kontrolü merkezi değil parçalı bir sistem ile sağlanmaya çalışılıyordu. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre, "... her birinin manevi şahsiyetleri müstakil, vakfiyeleri ve teamülleri uyarınca idareleri çok çeşitli idi."³³ Bu konuda kapsayıcı ve bütünleştirici bir denetimin ortaya çıkması, III. Selim, II. Mahmud ve onları müteakiben Tanzimat dönemi reformları sayesinde olacaktır.

II. Osmanlı Modernizasyonu ve Vakıflar

Yukarıda bahsedildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernizasyon öncesi döneminde, vakıfların kurulması, sürekliliği gibi hukuki problemler Ebussuud gibi hukukçuların buldukları çözümler sayesinde belli bir düzene oturtulmuş ve vakıflar üzerinde kadılar veya nezâretler yoluyla belli bir denetimin sağlanmasına uğraşılmıştır. Ancak, on dokuzuncu yüzyılda imparatorluğu baştan aşağı tüm yapısıyla etkileyen modernleşme, (yeniden) merkezleşme ve batılılaşma akımının vakıfları da etkilememiş olması mümkün değildir. Nitekim II. Mahmud Dönemi'nde, 1826 yılının ekim ayında, bir Evkaf Nezâreti kurulmuştur.³⁴ Bahaeddin Yediyıldız, bu nezaretin "(...) tedricen sadarete, meşihata, reisilküttaplığa, Haremeyn evkaf müfettişliğine, kaptan-ı deryalığa, Darüssaade ağalığına bağlı zengin vakıfların idaresini (...)" üstlenmiş olduğunu belirtir.³⁵ Elmalılı Hamdi Yazır ise durumu:

"Bu Nezârete ilk evvela, hükümet elinde demek olan Evkaf-ı Hümayun sermaye ittihaz edildi. Eski İslam devletlerinden intikal eden vakıflardan bir kısmı da bu meyana dâhil edildiği gibi, mühim olan vakıflar da peyder pey zabtedilerek idare bunlara tevhid olundu. Geri kalanlarını zabta muktedir olmak için de evkaf-ı mülhaka usulü ihdas edildi."³⁶

31 Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 475.

32 Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 475.

33 Nazif Öztürk, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 188.

34 Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 485.

35 Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 485.

36 Öztürk, Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 195.

sözleriyle açıklamaktadır. Tüm bunlara ek olarak, Yediyıldız, Tanzimat döneminde vakıflara ilişkin mevzuatın genişletildiğinden de bahseder. Devletin vakıflar üzerinde artan müdahalesini, Jön Türkler'in vakıflar üzerinde kurmak istedikleri genel bir hâkimiyet arzusuyla birlikte dile getiren Yediyıldız, on dokuzuncu yüzyılda bir tür bütünleştirmenin belli ölçüde sağlanabilmiş olduğunu da ifade eder.³⁷

Bu doğrultuda başkentte kurulan Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nden sonra, modern vakıf teşkilatının taşra ayağı üzerinde de bazı yeni örgütlenmelerin ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. Eyaletlerde kurulan Evkaf Bölge Müdür-lükleri bu tip örgütlenmelerden biridir. Yine bu anlamda, daha önceden var olan, özellikle Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti ve Haremeyn Nezâreti'yle ilgili hem bir tür denetim görevi gören, hem de Evkaf Hazinesi'ne çeşitli gelirleri aktarmaktan sorumlu olan *muaccelât nâzırlarının muaccelât müdürü* denen yeni bir statü altında birleştirildiği göze çarpmaktadır.³⁸ Bu düzenleme ile vakıf yönetiminde önceden tesis edilmiş olan uygulamaların bir tür idari hiyerarşiye dâhil edilmiş oldukları yorumunu yapmak mümkündür. Nitekim 1845 yılında taşrada evkaf müdürlüklerinin oluşturulmasıyla "(...) muaccelât nâzırı tayini ile başlayan bu kurumlaşma, zamanla mazbut vakıfların yönetildiği, bütün vakıfların teftiş edildiği, merkezle vakıfların ilişkilerinin sağlandığı, bünyesinde Evkaf muhasebecisi, Evkaf müdürü, kâtipler ve çuhadâr gibi görevlilerin çalıştığı mahallî kurumlara dönüşmüştür."³⁹

Evkaf Nezâreti'nin ortaya çıkması, vakıflar arasında daha önceden hukuk kitaplarında görülmeyen, yeni bir ayırım ve sınıflandırma tipini de ortaya çıkarmıştır ki bu da vakfın idare ediliş biçimine göre yapılan bir tasniftir.⁴⁰ Bu tasnife göre vakıflar evkaf-ı mazbuta, evkaf-ı mülhaka ve müstesna vakıflar olarak üç gruba ayrılmaktadır. Evkaf-ı mazbuta, mütevellisi ve idaresi veya sadece mütevelliliği vakfedenin belirttiği şahıslarda kalan ama idaresi doğrudan Evkaf Nezâreti'ne bağlı olarak yapılan vakıfları ifade eder.⁴¹ Evkaf-ı mülhaka ise Evkaf Nezâreti'nin kontrolü altında, mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır.⁴² Üçüncü grup ise nezâret tarafından kontrol edilmeden, doğru-

37 Yediyıldız, a.g.m., s. 485.

38 Mustafa Alkan, "Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 19 (1997), s. 15.

39 Alkan, a.g.m., s. 15.

40 Cin, Akgündüz, a.g.e., s. 482.

41 Cin, Akgündüz, a.g.e., s. 482.

42 Cin, Akgündüz, a.g.e., s. 483.

dan mütevelliler tarafından idare edilen vakıfların dâhil olduğu müstesna vakıflardır.⁴³ Akgündüz, bu tip vakıfların da aslında mazbut vakıf statüsünde kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴

İsmail Sıdkı'nın kaleme aldığı risale işte böyle bir ortamda yazılmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere, yazarın yirmi yıllık bir süre boyunca evkaf başkâtibi olarak görev yaptığını ve kendi deyişiyle risaleyi kaleme alırken bu tecrübelerinden yararlandığını biliyoruz. İsmail Sıdkı'ya ilişkin diğer bir bilgiyi yazarın 1911 yılında basılmış olan *Hayye ale'l-İntibah* adlı eserinden edinebiliyoruz. Bu kitabın kapağında görülebildiği kadarıyla, yazar "İlahiyatdan mücaz ve Darü'l-Fünun Edebiyat Şubesi'nden mezun"⁴⁵ durumdadır. Yazarın kişiliğine ve hayatına ilişkin bu verilerden başka bir bilgiye ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Yine *Hayye ale'l-İntibah* sayesinde, yazarın Avrupa'da bazı şehirleri gezmiş olduğunu öğreniyoruz.⁴⁶ İsmail Sıdkı'nın, Tanzimat Dönemi'nin vakıf uygulamalarından pek de memnun olmadığını ise, risalesinde kullandığı ifadelerden anlamak mümkündür. Yazar Tanzimat'tan sonra Evkaf-ı Hazine düzenlemesiyle ortaya çıkan sonucun, vakıflarla yıllardan beri ilgilenen kişiler için dahi içinden çıkılamaz, anlaşılabilir bir halde olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Yazar, risaleye şu sözlerle başlayacaktır:

"Şüphe yoktur ki bir memlekette mektepler muntazam olur, şübbân-ı vatan ciddi, müfid bir tahsil görürlerse, aksâm-ı mülkün her cihetinde zabıta vazifesini tamamen ifâ ederek asayiş mükemmelen temin edilir, mehâkim bihakkın tevzi-i adalet edip de herkes hukukundan emin bulunursa, idare-i hükümetin her şubesi, maliye, nafia, vesaire intizâm-ı tam tahtına girip de memleketin her ciheti şoseler, demiryollar ile yekdiğerine rabt olunur, vergilerin suret-i tarh ve cibâyeti kavâid-i adâlete tâbi olursa o memleket pek az bir zamanda mamur, sekenesi müreffeh ve mesud olur."⁴⁸

Bu ifade, Tanzimat Dönemi literatürüne aşina olan tarihçilere tanıdık gelebilir. Cümlelerin, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda yer alan aşağıdaki ifade ile birlikte değerlendirilmesi bu bakımdan önemlidir:

43 Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 483.

44 Akgündüz, *a.g.e.*, s. 369.

45 İsmail Sıdkı, *Hayye ale'l-İntibah*, Hikmet, Der Saâdet 1329/1911, s. 1.

46 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 2.

47 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 8.

48 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 2.

“(…) bilakis can ve nâmusundan emin olduğu halde dahi sıdk ü istikâmetten ayrılımyacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsn-i hizmetten ibaret olacağı dahi bedihî ve zâhirdir ve emniyet-i mal kaziyesinin fıkdamı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne imar-ı mülke bakamayıp daima endişe ve ıztıraptan hâli olmadığı misillû aksi takdirinde yâni emvâl ve emlâkinden emniyet-i kâmile olduğu halde dahi hemen kendü işi ile ve tevsi-i daire-i taayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde gün be gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ana göre hüsn-i harekete çalışacağı şüpheden azâdedir.”⁴⁹

Her iki ifadenin de, memleketin refahının sağlanabilmesi için bireyin bazı temel ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği prensibinde benzer fikirlere dayandığı görülmektedir. Ancak, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda odak, bireyin can, mal, namus güvenliğinin hukuken sağlanması iken, İsmail Sıdkı’nın risalesinde, bir memlekette bireyin gelişimi için bazı maddi tedbirlerin alınması, eğitim, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerin aksamadan yerine getirilmesi gibi ihtiyaçlar üzerinde durulmaktadır. Nitekim İsmail Sıdkı, bu girişten sonra, devletin görevlerini ve bireyin teşebbüsüyle yapılması gerekenleri ayıracaktır:

“Muamelât-ı vakfiyenin teşevvüş ve tezebzübde kalmasının ve hayrât ve meberrâta bakılamamasının ikinci ve belki en mühim sebebi Hâzine-i Evkaf Nizâmâtı’nın şekil ve mâhiyet-i maslahatının icabât-ı hakikiyesine tevâfuk etmemesi ve merkezîyet usulünün tam bir kuvvetle tatbikiyle efrâd-ı ahaliye teşebbüsât-ı şahsiye hissiyâtının imhâ olunmasıdır. Maksadımızı izâh edelim: Hazine-i Evkaf ne için teşkil edilmiştir? Hayrât ve meberrâtın idare ve devam-ı mamuriyeti maksadıyla değil mi? Bu vazife esâsen kime aittir? Bir kasabanın, bir kariyenin yahud bir mahallenin camii, mescidi, çeşmesi bulunmazsa veya mevcut olan mescid ve çeşmesi harâb olursa onları yapmak, tamir etmek ki-min vazifesidir? Şüphesiz ki orada sâkin olan ahâlinin... Hükümet, siyâset-i dâhiliye ve hâriciye idare, memleketi müdâfaa için kuvâ-yı harbiyeyi tanzim eder. Tevzî-i adâlet için mahkemeler teşkil eyler, ahâlinin müteferrikan imâl ve idare edemeyeceği umûr-ı nâfiayı; şimendüferler, kanallar, köprüleri vesair imâlât-ı cesîmeyi vücuda getirir. Fakat efrâd-ı ahaliye ait olan hususâtı doğrudan doğruya hükümet ifa etmemelidir. Ahâli de her işi hükümetten, padişah-tan beklememelidir. Böyle her işte hükümetin icrâatına intizâr ve iftikar eden bir millet hiçbir suretle ilerleyemez. Terakkî ve teâli-i millet efrâd-ı ahâlinin, kuvve-i fâileye teşebbüs-i şahsiye malikiyetine mütevakkıftır.”⁵⁰

49 “Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. bsk., Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 2.

50 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 10-11.

İsmail Sıdkı'ya göre, devlet ya da hükümet, iç ve dış siyaseti idare eder, savunma için gerekli orduyu kurar ve düzenler, adaletin yerine getirilmesi için mahkemeler kurar, halkın bireysel olarak yerine getiremeyeceği demiryolu, kanal, köprü inşası gibi bayındırlık işlerini üzerine alır. Bunların dışında kalan işleri, İsmail Sıdkı *efrâd-ı ahaliye ait* olarak nitelemektedir ki yazara göre bu ikinci gruba dâhil olan işler halk tarafından yerine getirilmelidir. Halkın, her hizmetin devlet tarafından yerine getirilmesini beklememesi gerektiği yazarın üzerinde durduğu konulardan biridir. Yazara göre, devletin vakıflar nezdinde ortaya çıkan merkezileşme çabaları, halkı bireysel teşebbüs düşüncesinden uzaklaştırmış durumdadır.

1908 yılında yazılmış bu risalede liberalizm benzeri fikirlerin ortaya çıkması elbette bir tesadüf değildir. II. Abdülhamid dönemi, baskıcı fikirleri ve uygulamaları ile ön plana çıkmış olsa da, her baskıcı dönemde olduğu gibi bu dönemde de daha özgürlükçü düşüncelerin de ortaya çıkabildiği görülmektedir. Bu bakımdan, belki de üzerinde durulması gereken fikir adamlarından biri, adem-i merkezîyet ilkesi çerçevesinde yerinden yönetim ve yerel yönetimlere ağırlık vermeyi savunan Prens Sabahaddin'dir.⁵¹ Ancak, Prens Sabahaddin'in fikirleri, belli oranda etkili olduysa da, bu fikirlerin iktidar alanına ulaşma şansı olmayacaktır. Adem-i merkezîyet söz konusu olduğunda bu durum, Abdülhamid dönemi için olduğu kadar, onu takip eden İttihad ve Terakki dönemi için de geçerlidir. Zafer Toprak, "Hürriyetin İlanı" sonrasında dönemi İttihat ve Terakki'nin liberal düşünceleri bir yere kadar sürdürebildiğini ifade eder.⁵² Yazara göre:

"Abdülhamid dönemi Osmanlı aydınının esin kaynağı klasik iktisattı. Bu nedenle teşebbüs-i şahsi- Osmanlı toplumunda yankı uyandırmıştı. Hürriyet avazeleri arasında teşebbüs-i şahsinin yankısı uzun süre boyunca devam etmişti. Faik Bey teşebbüs-i şahsi terkinin Meşrutîyetin ilanı ertesi hürriyet sözcüğü kadar çok kullanıldığını, gelişmenin ilerleme hayatının sırrının bu terkipte yattığını, teşebbüs-i şahsinin toplumsal yaşamda dayanılacak, kurtuluş olacak tek yol olduğunu iddia ediyordu."⁵³

51 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 397-398.

52 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 81.

53 Toprak, *a.g.e.*, 1908-1918, s. 81.

Toprak, zihniyetteki bu girişimci/özgürlükçü ruh halinin Balkan Savaşları'na kadar devam ettiğini belirtmektedir.⁵⁴ Görüldüğü üzere, İsmail Sıdkı'nın dilekçesinde belirttiği, "ahalinin her şeyi devletten beklememesi" gerektiği fikri, o dönemde belli bir akımın yaygın olarak kabul görmüş olmasına da dayanmaktadır. İsmail Sıdkı, bir mahalledeki vakıf binalarının atıl kalmasına orada yaşayan halkın dahi razı gelmeyeceğini ifade ederken *teşebbüsât-ı şahsiye* düşüncesini özellikle vurgulamaktadır.⁵⁵ Öte yandan, İttihat ve Terakki'nin, devletleşme fikrinden tamamen uzaklaşmış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Özgürlükçü/liberal düşünceyle başa baş giden bir devlet sosyalizmi fikri, İttihat ve Terakki'nin hüküm sürdüğü dönemde etkili olmaya başlamıştır; hem de "Hürriyetin İlanı"nın ardından sonra iki ay gibi kısa bir süre içinde.⁵⁶ Bu bakımdan, vakıfların 1908'den sonra nasıl bir rejime tabi tutuldukları üzerinde yapılacak bağımsız bir araştırma, dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nde liberalizm akımına dair ilginç sonuçları ortaya çıkartabilir. Nitekim 1921 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından bir "Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti" kurulmuş, ancak söz konusu vekâlet, 1924 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarına uyum sağlayacak şekilde kaldırılmıştır.⁵⁷

İsmail Sıdkı, bireysel girişimin rolü üzerinde durduktan sonra, vakıfların içinde bulunduğu durumdan ve bu durumun nasıl düzeltilebileceğinden bahseder. Bu noktada özellikle yazarın hemen hemen bütün kurumlarda bir bozulma olduğunu ifade etmesi göze çarpmaktadır. Yazara göre, bu kurumlar arasında en kötü durumda olan Hazine-i Evkaf ve dolayısıyla vakıflar kurumudur.⁵⁸ Bunun sebebi yazarın deyimiyle "...bu hazinece nizâmât-ı mevcudenin böyle cüz'î tadiliyle muâmelenin islâhı evvela maddeten..."⁵⁹ mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Yazar, böyle bir kısmi düzenlemenin "maslahaten" de mümkün olmadığını, bu konuda yapılacak bir düzenlemenin Kanun-ı Esasi hükümlerine de aykırılık teşkil edeceğini ifade etmektedir. Bu imkânsızlık, daha ileride, Kanun-ı Esasi'nin ilgili maddesine atıf yapılarak daha net bir şekilde anlatılır; bu maddeye göre, vakıfları denetlemek amacıyla her kazada her millete ait birer cemâat meclisinin kurulması öngörülmüştür. Yazar öncelikle bu meclislerin kurulması gerektiğini ve Evkaf Hazinesi'nin de buna

54 Toprak, *a.g.e.*, 1908-1918, s. 87.

55 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 14.

56 Zafer Toprak, *a.g.e.*, 1908-1918, s. 89.

57 Yediylidiz, *a.g.e.*, s. 485.

58 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 5.

59 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 6.

göre düzenlenmesinin icap ettiğini ifade eder.⁶⁰ Böylece, merkezden yerele doğru değil, yerelden merkeze doğru bir örgütlenmenin söz konusu olacağı düşünülebilir ki bu da yazarın benimsemiş olduğu “liberal” fikirlerle uyumlu bir düşünce olacaktır. Ayrıca yazar, cemâat meclislerinin ve merkezi yükü azaltılmış bir vakıf sisteminin zaman içinde Hazine-i Evkaf gibi bir kurumu bertaraf ederek, mali anlamda tasarrufun yolunu açacağını da belirtmektedir.⁶¹

Bu temel tavsiyenin dışında yazarın üzerinde durduğu bazı farklı noktalar vardır ki bunlardan bir kısmı “su-i idare”ye yöneliktir. Yazara göre, vakıf memurlarının yerleştirilmesinde liyakat yerine adam kayırmanın rol oynaması bu sorunlardan biridir.⁶² Yazarın ifadesiyle özellikle taşrada görev yapan memurlar, “Merkeze iyi gelir aktaran memur, iyi memurdur.” fikriyle pek çok vakfın harap olmasına neden olmuşlardır. Yine yazarın belirttiği diğer bir problem, vakıfların Evkaf Nezâreti’nin kurulmasıyla ortaya çıkan hukuki rejim bakımından kesin bir biçimde ayrılmamış olmalarıdır.⁶³ Nitekim yazar, vakıfları iki temel ayrıma tabii tutmaktadır. Bunlar ya doğrudan mütevellileri tarafından idare olunan vakıflar yani evkaf-ı mülhaka, ya da Evkaf Nezâreti tarafından idare edilen evkaf-ı mazbutadır.⁶⁴ Ancak yazar, müstesna vakıfları da, evkaf-ı mülhakanın daha gelişmiş ve bağımsız bir biçimi olarak tanımlamaktadır.⁶⁵ Yazara göre, hangi vakfın hangi gruba dâhil olduğu net olarak belirtilmemiştir ve bu durum da sorunlara yol açmaktadır. Vakıf tasnifi ve vakıf tipleri açısından esas sorunlu görülen konu ise vakıf mallarının işletilmesi için icareteyn, mukataa, gedik gibi bazı karmaşık yollara başvurulmuş olmasıdır. Belki de yazarın en radikal önerilerinden biri, bu tip vakıfların mülk haline getirilmesi önerisidir.⁶⁶ Yazar, bu tip bir tavsiyenin arkasındaki niyetini “(...) hangi taş kaldırılrsa altından bir vakıf çıkması ve onun yüzünden türlü türlü müşkülât zuhur etmesi gibi ahvale meydan bırakılmamalıdır.” şeklinde özetler.⁶⁷

Mehmet Bayartan, 1908 tarihinden sonra, vakıfların durumunu düzeltmek için farklı kanun tasarılarının hazırlanmış olduğunu, ancak, bu tasarılar arasından sadece Evkaf Nezâreti’ne “işlenmeyen topraklarla harap bina

60 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 12.

61 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 13.

62 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 9.

63 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 19-20.

64 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 16.

65 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 17.

66 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 20-21.

67 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 21.

arsalarını satarak elde edilen paralarla; cami, ilkokul, medrese ve hastahane yapma salahiyeti veren” 1911 tarihli bir kanunun çıkarılmış olduğu ifade etmektedir.⁶⁸ Öte yandan, 22 Rebiülevvel 1331 (1 Mart 1913) tarihinde, “Gediklerin İlgası Hakkında Kanun-ı Muvakkat” çıkarıldığı da bilinmektedir.⁶⁹ Ancak, bu ikinci kanunun birinci maddesinden, söz konusu ilga işleminin sadece İstanbul ve Eyüp, Galata ve Üsküdar’ı içeren Bilad-ı Selase için geçerli olacağı anlaşılmaktadır:

“İstanbul ve Bilad-ı Selase’de mülkiyet ve vakfiyyet vechile tasarruf olunub mülk tabîr olunan mahallere mevzû gedikler ilga olunmuş ve bunlara müteallak hukuk-ı tasarrufiye ol mahallerin hukuk-ı tasarrufiyesiyle birleştirilmiştir. Müsakkafât ve müstagallât haricinde ve bazı çârşû sokak kûşelerinde muhdes gedikler dahi bedel-i misleri şehîr emânetince tesviye olmak üzere bilkülliyeye ilga idilmiştir.”⁷⁰

Yukarıda İsmail Sıdkı’nın, gedik, mukataa, icareteyn gibi bazı sistemleri tasvip etmediği belirtilmişti. Nitekim yazar, bu konudaki önerilerini de 1909 tarihinde basılmış bir başka risalede kaleme almıştır.⁷¹ Bu risalede, Tanzimat dönemi öncesinde ve Tanzimat dönemi boyunca, gediklerin tabii oldukları rejim üzerinde durulmaktadır. Yazar 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) tarihinden itibaren yeni gediklerin verilmesini/kurulmasını engelleyen önlemlerin alınmış olduğunu ifade etmektedir.⁷² Gedik kavramı yazar tarafından “icra-yı sanat ve ticaret edebilmek kabiliyeti”⁷³ olarak tanımlanmaktadır. Tanzimat Dönemi ile benimsenen serbest ticaret anlayışının; ticaret ve zanaatı usta-kalfa-çırak ilişkisi ve imtiyaz ile inhisar sistemleri ile kontrol eden geleneksel Osmanlı sistemiyle uyuşmayacağı açıktır. Gedikler risalesinin vakıfları asıl olarak ilgilendiren kısmı ise farklı bir noktadadır. İsmail Sıdkı’ya göre, vakıfların gelir kalemleri masraf kalemlerini karşılamak bakımından kısıtlı bir hale gelmiştir ve bu durumun başlıca sebebi gediklerdir.⁷⁴ Yazar bu konuda tek bir vakfın üzerinden örnek vererek durumu somutlaştırmaya çalışır ve bu örneğin yeterli

68 Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, X/1 (2011), s. 160.

69 Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, haz. İsmet Sungurbey, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Kollektif Şirketi, İstanbul 1978, s. 10.

70 Karînâbâdîzâde, *a.g.e.*, s. 10.

71 İsmail Sıdkı, *Gedikler*, haz. Kamil Ali Gıynaş, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2004.

72 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 30.

73 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 34.

74 İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 60.

olduğunu savunur.⁷⁵ Bu örneğe göre, 117.237 kuruş kuru hasılatı olan bir vakfın gelirlerinin ancak 6.720 kuruşu vakfa geri dönebilmektedir.⁷⁶ İsmail Sıdkı'nın ikinci risalesinden dört yıl sonra gedikleri kısıtlı bir bölge için dahi ortadan kaldıran kanunun ne şekilde uygulamaya yansıtıldığı, araştırma bekleyen bir konu olarak dikkati çekmektedir. Kanunda, gedikler tasfiye edilmiş olmakla beraber mukataa gibi uygulamaların sürdürüldüğü görülmektedir ki bu durum, İsmail Sıdkı'nın Vakıflar risalesinde belirtilen görüşle pek uyumlu gözükmemektedir. Gediklerin İlgasına İlişkin Kanun'un kabulü öncesinde mecliste yapılan tartışmaların gözden geçirilmesi, bu konuda bir veri sunabilir.

Temel amacı belli bir metni tanıtmak ve bu metnin transkripsiyonunu ilgili araştırmacıların kullanımına sunmak olan bu çalışmada, yirminci yüzyılın başında vakıf uygulamasıyla ilgili, sistemin içinde deneyim kazanmış bir memurun düşünceleri ve vakıf sistemine getirilen bazı temel eleştiriler üzerinde durulmuştur. İsmail Sıdkı'nın üzerinde durduğu temel husus, vakıfların merkezden yönetilmesinin bir tür atalete yol açmış olması ve vakıf kurumunda Kanun-i Esasi'ye uygun şekilde, yerinden yönetilmenin yolunun açılmasıdır. Yazarın fikirlerinde belirgin bir liberalizm, ya da en azından *teşebbüsât-ı şahsiye* etkisi hâkimdir. Ancak, bu metin tek başına İsmail Sıdkı'nın bütün bir düşünce dünyasını aydınlatır nitelikte de kabul edilemez. Bu konuda asıl bilginin, yazarın kaleme almış olduğu ve yukarıda bahsi geçen Hayye Ale'l-İntibah'tan edinileceğini düşünmek yerinde olur. Zira yazar, asıl bu eserinde, İslam dini, İslam kültürü ve ilerleme üzerindeki düşüncelerini kaleme alabilmiştir.

Bu temel meseleler haricinde, yazar vakıfların kötü bir biçimde idare edildiğini de metinde sıklıkla vurgulamakta, vakıf ile ilgili yapılan düzenlemelerin karmaşık niteliğine dikkat çekmektedir. 1908 tarihinden sonra, vakıfları doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren farklı kanunlar çıkarıldığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1935 tarihinde, vakıflara ilişkin yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla, Osmanlı Devleti'nin miri arazi rejiminin yok olmasına binaen, mîrî arazi üzerinde kurulan vakıfların da belirli şartlar altında ilga edilmesi söz konusu olmuştur. Doktrinde sıklıkla eleştiriye tabii tutulan bu kanunun sağlıklı bir değerlendirmesini yapabilmek için, önceki dönemlerden kaynaklanan sorunların, bu sorunlara o dönemde aranan çarelerin üzerinde durulması belki de Cumhuriyet Dönemi vakıf uygulamalarını farklı bir biçimde değerlendirmeye yol açabilecektir.

⁷⁵ İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁶ İsmail Sıdkı, *a.g.e.*, s. 74.

III. Transkripsiyon

Metod hakkında

Transkripsiyon aşamasında risalenin orijinal biçimine mümkün oldukça şekillen uyulmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan yazarın yapmış olduğu tahmin edilen, konu bitimini gösteren ayrımlar muhafaza edilmiştir. Metnin yirminci yüzyıl başında kaleme alındığı dikkate alınarak bazı ifadelerin modern Türkçeye uygun biçimiyle kullanılmasına dikkat edilmiştir. Günümüz Türkçesi'nde de kullanılan kelimeler, bugün kullanıldığı biçimiyle yazılmıştır. Kelime sonlarına gelen -de, -da, -den, -dan, -dir gibi ekler, sessizlerin sertleşmesi kuralına uygun biçimde yazılmıştır. Bunun haricinde -u ve -ü ile yazılan -ı ve -i harfleri -ı ve -i olarak yazılmıştır. Kelime sonuna gelen -b ve -d, kelime Türkçe ise veya günümüz Türkçesinde kullanılıyor ise sert sessiz biçimde -b ve -t olarak yazılmıştır. Ancak, metnin otantik yapısını korumak adına bazı yerlerde bu kuralların dışına çıkmıştır. Örnek olarak “ve” yerine -ü (örnek feyz ü bereket) veya “için” yerine, yirminci yüzyılda da kullanımda olan “içün” tercih edilmiştir.

Medhal⁷⁷

Devâir-i Resmîye ve Islâhat-ı Umumiye

Hazine-i Evkaf

Şüphe yoktur ki bir memlekette mektepler muntazam olur, şübbân-ı vatan ciddi, müfid bir tahsil görürlerse, aksâm-ı mülkün her cihetinde zabıta vazifesini tamamen ifâ ederek asayiş mükemmelen temin edilir, mehâkim bihakkın tevzi-i adalet edip de herkes hukukundan emin bulunursa, idare-i hükümetin her şubesi, maliye, nafia, vesaire intizâm-ı tam tahtına girip de memleketin her ciheti şoseler, demiryollar ile yekdiğerine rabt olunur, vergilerin suret-i tarh ve cibâyeti kavâid-i adâlete tâbi olursa o memleket pek az bir zamanda mamur, seknesi müreffeh ve mesud olur.

Uzun uzadıya tedkikâtta bulunmaksızın memleketimize, ahâlimize söylece bir nazar atfolunur ise ne görülür? Her ciheti harabezâra dönen Mülk-i Osmânî'yi görenler dâhil-i memlekette tufanlar zuhur etmiş, büyük yangınlar, müdhiş zelzeleler, kanlı muharebeler vukû bulmuş zannederler. Evet

⁷⁷ Risalenin kapağının transkripsiyonu şu şekildedir: “Meclis-i Mebusâna Bir Tuhfe-i Nâçiz Hâtrât Memâlik-i Osmâniye’de Kâin Evkafın Sûret-i İdaresi Hakkında Bazı Mutâlaatı Hâvidir. İsmail Sıdkı Meclis-i İdare-i Evkaf Başkâtibi Dersaâdet Selanik Matbaası Bâb-ı Âli Caddesinde Numero 40-42 1324”

memleketimiz yangınlar, zelzeleler görmüştür fakat bunların tesirâtı ahâlinin sa'y ü gayretine, toprağın feyz ü bereketine nisbeten pek mahdûddur. Memleket asıl bir âfet, pek büyük ve cidden dehşet-nâk bir felâket geçirmiştir ki o da âfet-i istibdâddır.

İdâre-i sâbıka devâir-i hükümetin her kısmını bozmuş, maarifi hemân muattal bir hale getirmiş, zabıtaı halkın ahvâl-i hususiyesini teccessüs gibi hıdemâtta kullanmış, mahkemeleri temin-i adâlet etmekten müberra bir halde bulundurmuş, hülâsa memleket için faydalı olması lâzım gelen bütün müessesâtı memlekete, ahâliye muzır olacak bir şekilde koymuş idi. Devâir-i resmîyenin ve memurîn-i hükümetin şu hal-i esef-âveri bütün erbâb-ı hamiyeti öteden beri dâğdâr etmekte olduğu gibi inkılâb-ı mesudumuzdan sonra ıslâh-ı muamelâta teşebbüs edilince şu hakikat-i müessife nazarlarda büsbütün tecelli etmiştir. Binaenaleyh eski felaketleri tamir için iktizâ eden ıslâhât ve tensikâtın icrâsına harikulade bir faâliyet ibrâzile müsâraat, memurîn-i hükümetin kâffesine farz-ı ayn derecesine gelmiş, devâirin kısm-ı a'zamında bu gibi tedâbir-i ıslâhiyeye az çok başlandığı görülmekte bulunmuştur. Ancak şurası da umûr-ı müsellemedendir ki tensikât-ı matlûbe bütün şu'abât-ı idarede bir ahenk-i muntazam dairesinde yapılmaz, ıslahât namına vukûa getirilecek icrâata her şube-i idarede müsâvi himmetlerle çalışılmaz ise devr-i istibdâdın cism-i devlete açtığı müdhiş yaralar kolaylıkla tedavi olunamaz. Şimdi enzâr-ı cihân bize matûfdur ve selâmetimiz, necât ve felâhımız ıslâh-ı ahvâlimize mevkûftur. En cesîm yaralarımızı hüsn-i ihtimâm ile kapamağa muvaffak olsak bile bir küçük cerihamızı cihân-ı medeniyet çirkin görür. Hükümet-i Osmanîye'yi "şahs-ı marîz" ünvân-ı sakîminden kurtarmak istersek cism-i devletin uzuvlarını aynı ihtimâm ile tedâvi etmeli, bütün aksâm-ı idareyi aynı faaliyet ile ıslâh eylemelidir. Hâlbuki cidden kıymetdâr olan ve hiçbir dakikasının ifâtesine vicdan kail olmayan şu zamanımızı bazı dairelerimiz pek beyhude geçirmekte, muamelâtının intizâmsızlığı devr-i sâbıka [...]⁷⁸ okutmaktadır. Mesela Hazine-i Evkaf.

Herkes bilir, tasdik eder ki devâir-i resmîyemiz miyânında en ziyade muhtâc-ı ıslâh olan bir dairemiz Hazine-i Evkafdır. Gûnâ gûn mesâvi-i idare ile derunu boşalmış, yalnız unvanı kalmış olan bu hazinedir. Vâkıa umûr-ı mühimme-i maliyenin tanzîmi, kavânîn-i adliyenin ihtiyâcât-ı hâzıraya göre tadîli, kuva-yı berriye ve bahriyenin ilâsı gibi âcilen icrâsı elzem olan ıslâhât sırasında evkaftan bahs edilmesi belki de nâ-be-mahal görülebilirse de idare-i

78 Burada metinde silik bir kelime vardır. "rahmet" olabileceği düşünülmektedir.

memleket hususunda hukuk-ı tasarrufiyenin ne derecede mühim olduğu pîş-i nazara alınır ve memleketimizde evkafın hakk-ı tasarrufa ne kadar münasebete olduğu, mahza sû'-i-idareden dolayı muamelât-ı halkın ne derecelerde işkâl edildiği düşünülürse memleketimiz ahâlisinden hemân cümlesinin doğrudan doğruya veyahud bi'l-vasıta alâkadar olduğu şu madde hakkında cümlenin hukuk ve menâfi'ni muhafaza edecek surette iktizâ eden tedâbirin bir an evvel ittihâz edilmesindeki lüzum ve zaruret tasdik olunur zannederim.

Gerçi diğer devâirde olduğu gibi Daire-i Evkafça da ıslâh-ı muamelât için iki komisyon teşkil olunarak memurîn maaşâtının tensîki ve evkafın muamelât-ı tasarrufiyeye taalluk eden bazı mevâddının tadili tezekkür edilmekte ise de mevki-i tezekküre vaz olunan husûsât, muamelâtı ber vech-i matlûb tanzîme kifâyet eyleyecek bir derecede olmadığı gibi usûl-i meşrûtiyetin tecdîd-i mer'iyeti tarihinden itibaren mahlûlât yağma-gerliği ortadan kalkmış ve şimdikiye kadar yağma edilen ve kıymet-i hakikiyesi ehemmiyetlice bir yekün teşkil eden bir hayli mahlûlât da istirdâd olunmuş iken, idare-i umûr hususunda gösterilen atalet ve rehavet neticesi olarak hazinenin vâridât ve mesârifine bir nokta-i tevâzün bulunamayarak birkaç mahdan beri verilmekte olan maâşât bin türlü ricâ ve temellükler ile şuradan buradan istikrâz edilen mebâliğ ile tediye edilmekte olduğu ma'a't-teessüf görülmekte bulunmuştur. Hazinenin başlıca mahlûlât maddesinden dolayı pek ziyade zengin olması iktizâ eden şu sırada memurîn maâşâtı ve hademe-i hayrâtın vezâifi ile diğer birtakım düyûn için tediyesi icâb eyleyen birkaç bin liraya mukâbil ancak beş yüz liralık bir emânet akçesinden başka hazinenin mevcudu olmadığı görülmesine nazaran şu hâlin esbâb-ı hakikiyesi taharri ile ona göre tedâbir-i musîbe ittihâzına teşebbüs edilmek lâzım gelir iken pek beyhude imrâr-ı vakt olunmaktadır. İdâre-i hâzırânın bir dereceye kadar olsun hüsn-i temşiyetinde hakikaten izhâr-ı acz etmekte olan ekâbir-i memurîn nezâretin ıslâhâtı için tasavvur etmekte oldukları tensikât dahi birkaç memurun tebdîl-i unvanı, bazı müteneffizân-ı memurînın tatyîb-i hatırı için müstevfa maaşlar ile yeniden birtakım memuriyetler ihdâsı gibi hususâtın ibaret olup hazinece kanunen, maslahaten, aklen, mantıken icrâsı iktizâ eden tadilât ve ıslâhât hatırlardan bile geçirilmemiş ve hatta bazılarına ihtâr olduğu halde atf-ı nazar-ı ehemmiyet edilmemiştir.

Fikr-i acizânemce ıslâhât maddesinde devâir-i saireden hiçbiri Hazine-i Evkaf'a makîs olamaz, diğer dairelerde nizâmât-ı mevcudenin vakt u hâle, kaide-i Meşrûtiyete tevfikân tadili, memurîn miktârının nisâbına iblâğ veya tenzîliyle maaşlarının tensik ve tertibi ve memûrinin vezâif-i mahsûsalarının

tayiniyle ona göre hareketlerinin temin ve tevsiki halinde ıslâhât-ı lâzimeye tevessül edilmiş olur. Bi'l-farz Zabtiye Nezâreti Polis Nizamnâmesi'ni tadil, memurîn-i zabitanın vazifesini bihakkın tayin eder, memurîn'in intihâbâtında ihtimâm gösterir, kendilerine vazifelerini tamamen öğretir, ondan sonra muâmelâtı teftiş ve nezâret altında bulundurmakla beraber mükâfât mücâzât kaidelerini tatbik ve icrâ ederse daire-i zabtiyece icrâsı iktizâ eden ıslâhât-ı esâsiyeyi icrâ etmiş olur. Kezalik Maarif Nezâreti de mekâtib-i mütenevvi-ada tadrîs olunacak ulûm ve fûnûnun programlarını mükemmelen tertîb ettirir, muallimlerini, memurîn-i sâireyi hüsn-i intihâb eder, tadrîsâtın ciddi, müfid bir tarzda icrâsı için teftîşât-ı mütemâdiyede bulunursa matlûb olan ıslâhâtı şimdilik icrâ etmiş olur, devâir-i hükümetin kısım-ı a'zamında hal bu merkezdedir, çünkü her dairenin esasî ihzâr olunmuş, nizâmâtı tertîb edilmiştir. Yapılacak şey, nizâmât-ı mevcudeden hale, icâbât-ı zamana kabil-i tevfik olmayanlarını tadil, idare-i sâbıkanın açtığı rahneleri tamir için faâliyet-i lâzime ibrâzıdır. Hazine-i Evkafa gelince: Yirmi seneyi tecâvüz eden tecrübeyle anladığıma göre bu hazinece nizâmât-ı mevcudenin böyle cüz'i tadiliyle muâmelenin ıslâhı evvelâ maddeten kabil değildir. Sâniyen, maslahaten muvâfık değildir. Sâlisen, Kanun-ı Esâsî hükmünce câiz değildir. Şu ifâdâtın delâil-i muknia ile teyîd ve isbâtı Hazine-i Evkaf'ın maksad ve suret-i teşekkülü ile muahharan aldığı tarz-ı idare hakkında hiç olmaz ise gayet muhtasar olarak bazı izâhât i'tâsını istilzâm eder. Bu cihet izâh edilmeli, evkafın vaktiyle ne suretle idare olunduğu, Evkaf Hazinesi'nin muahharan ne için teşkil edildiği ve hal-i hâzırına ne sûretle ve ne gibi esbâbın tesiriyle geldiği beyân olunmalıdır ki ihtiyâcât-ı vakt ü asra ve usûl-i Meşrûtiyete tevfikane ne vechile idaresi lâzım geleceği ta'ayyün etsin.

Devlet-i ebed-müddet-i Osmâniye'nin teşekkülünden sonra Osmanlılar seyfi-celâdet ve şehâmetleriyle feth ve teshîr ettikleri memâlikte evvelemirde memurîn-i idare tayini ve hâkim nasb ve ikamesi gibi hususâta ihtimâm etmekle beraber diğer taraftan kalem-rev-i Osmâniye zam ve ilhâk edilen memâlikin tezyîn ve îmârı ve menâfi-i umûmiyenin temini için çeşmeler, köprüler, imâretler yapmışlar, şehir ve kasabalara etraftan su celb ve isâle etmişler, ahâli-i İslâmiye'nin ibâdât-ı diniyelerini icrâ etmeleri için mescidler, câmiiler inşâ eylemişler, tadrîs-i ulûm ve fûnûn için mektepler, medreseler açmışlar ve bütün bu mebâni-i hayriyenin tebîd-i idare ve mamûriyeti için de birtakım arazi ve emlâk terk ve tahsîs etmişlerdir ki Memâlik-i Osmâniye'de vakıf muâmelesi şu suretle meydana gelmiş ve muahharan zuhûr eden vüzerâ ve ekâbirin de nef'-i amma himmet ve namlarının bekasına hıdmet etmiş

olmak üzere şu isre tevfi̇k-i hareket eylemeleri memleketimizin her cihe-
tinde birçok hayrât ve meberrât ve onlara mahsûs birtakım akârât vücûda
getirmiştir.⁷⁹

Evkaf-ı mezkûrenin suret-i idaresine gelince: Bir vakfın kimin marife-
tiyle idaresini vâkıfı tensîb etmiş ise o vakfın onun marifetiyle idaresi, tabir-i
diğerle bir vâkıfın vakfına kimi müteveli tayin etmiş ise o vakfın o müteveli
marifetiyle idaresi ahkâm-ı şer'îye icâbından olmasıyla eshâb-ı hayır tara-
fından tesîs ve ihdâs olunan vakıflar müteveli-i mahsûsları marifetiyle ida-
re edilmekte ve yalnız muamelelerine hükkâm-ı şer'îye cânibinden nezâret
ve muhâsabeleri kıbel-i şer'îden ruyet olunmakta olduğu gibi bazı evkaf-ı
şerîfenin tevliyetleri dahi vâkıfları tarafından Meşihat-i İslâmiye ile İstan-
bul Kadılığı gibi menâsıb-ı âliye eshâbına şart ve tahsîs edilmiş olmasıyla
evkaf-ı mezkûre muamelâtı da menâsıb-ı mebhûsede bulunan zevât mari-
fetleriyle idare olunurdu. Tanzimât-ı Hayriye'den sonra devletin bi'l-cümle
muamelâtını tanzîm için her dairenin muamelâtına dair nizâmât-ı mahsûsa
tertîb olduğu sırada böyle müteferrik suretle idare edilmekte olan evkafın da
bir daire-i mahsûsaya tevdi tensîb olunarak Evkaf Nezâreti teşkil olunmuş
ve selâtin-i ızâm hazerâtının evkaf-ı seniyyeleri ile müteveli-i mahsûsları bu-
lunmayan vakıfların doğrudan doğruya bu hazine marifetiyle idaresi ve müte-
vellileri marifetiyle idare edilen ve evkaf-ı mülhaka tesmiye olunan vakıfların
muamelâtına da hazinece nezâret edilerek muhasebelerinin hükkâm-ı şer' ile
birlikte memurîn-i vakfiye taraflarından ruyet olunması takarrur etmiş ise
de ifâ olunacak vezâif ve muamelât, selâmet-i maslahatı temin edecek suret-
te tayin ve tahdîd edilmedikten başka muhtelif tarihlerde akl ü mantıka ve
maslahat ü ma'delete hiçbir suretle tevâfuk edemeyecek birtakım usûller ile
muamelat içinden çıkılmayacak ve herkesçe değil senelerce o işlerle meşgul
olanlarca anlaşılamayacak bir hale getirilmiş ve memurînin intihâbâtında
hiçbir kaideye riâyet edilmeyerek rast gelen adamlara ve müstebiddân-ı as-
rın iltimasgerdeleri olan nâ ehillere tevdi-i umûr edilmekle böyle ne olduğu
malûm olmayan ve liyâkatten zerre kadar behresi bulunmayan memurlar ise

79 Böyle bir maksad-ı hayra hidmet amel-i mukaddesiyle vücuda getirilen vakıf muamelesinin zamanımızda herkesin şikayetini mucib bir hale gelmesi, imar ve tezyîn-i bilad edecek surette vücuda getirilen mebâni-yi muntazamanın şimdi her yerde harab olarak şehir ve kasabalara çirkin bir manzara teşkil itdikten mâdâ imar ve tezyîn-i belde husûsunda bir çok müşkülât tevli̇d eylemesi ve esasî itibâriyle cidden nef'î ve hayrî mültezim olan vakıf muamelesinin el-haletü hazihi avam halk nezdinde adeta nefretle telakki olunur bir dereceye gelmesi muhasa sonraları uğradığı sù'-i idareden ve halkın mesâlihini işkâl edecek bir tarza ifrâğ edilmesinden ileri geldiği âtîde izâh olunacaktır.

suistimallerini kendilerine bir şöhret-i fâika addolunacak bir raddeye getirmişler ve bir taraftan dahi İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi'nin memurîn-i vakfiyenin vezâifini tayin eden madde-i mahsûsasında evkaf memurlarının birinci vazifeleri emvâl-i evkafın tahsiliyle evkat-ı muayyenesinde Hazine-i Evkaf'a göndermekten ibâret olduğu münderic bulunmasından dolayı evkaf memurları kendilerinin vazifeleri hayrât ve meberrâtın imar ve idâme-i şe'âiri değil belki merkeze para irsâlinden ibâret olduğu fikrine zâhib olarak ve ne kadar fazla para gönderecek olurlarsa merkezce o nisbette takdirâta mazhar olduklarını görerek tesâdüf ettikleri her nev' evkafı hazine hesabına zabt etmişler, vakfa ait birçok yerleri müteneffizâna, şuna buna kaptırdıkları halde kendileri vakıf nâmıyla haber verilen her gûnâ emlâka bilâ tahkîk ve tedkîk dest-i teaddi ve tecâvüzlerini uzatmışlar, daire-i evkafça muamelesi olan bilumum efrâd-ı halkı senelerce uğraştırıp cümlenin şikâyâtını ve evkaf hakkında herkesin nefretini celb ve davet etmişlerdir.

Hülâsa: İdare-i sâbıka bütün devâir-i resmiede olduğu gibi Evkaf Hazinesi'nde dahi tesirât-ı seyyiesini tekml kuvvetiyle göstermiş olduğundan vazife-i esasiye olan imar ve hüsn-i idare-i hayrâta bakılmayıp müessesât-i hayriyenin hademesi beşer, onar kuruş vezâif ve maaşât ile âdeta teseül edecek bir halde bırakılmış, eslâf tarafından gayet büyük himmetlerle vücuda getirilen milyonlarca mebâni-i hayriye acınacak bir hale gelmiştir.

Evkaf muamelâtının şu tezebzüb ve teşevvüşünün esbâbına gelince: Bunların birincisi şüphe yoktur ki sû'-i idaredir çünkü bâlâda beyan olunduğu üzere memurîn-i vakfiyenin intihâbâtında iktidâr ve liyâkat gibi evsâfa riayet olunmayıp ekâbir-i ricâlin tavsiye ve iltimaslarıyla memur tayin edilmesi ve bu suretle tayin olunan memurların hamilerine istinâden irtikâb ettikleri her gûnâ mesâvînin cezasız bırakılması ve bilakis vazife-i mevduasını hüsnüniyetle müstakimâne ifâ ederek hukuk-ı vakfî müdâfaa ve muhâfaza eyleyen memurların türlü türlü iftiralara uğrayarak memuriyetlerinden mahrûm edilmesi velhâsıl mükâfât ü mücâzât usullerinin tatbik edilmeyip mükâfâta şâyân olan bir memurun mücâzât görmesi, mücâzâta uğraması icâb edenlerin takdir ve iltifâta mazhar olması gibi bin türlü ahvâl, muamelâtı şiraze-i intizâmdan çıkarmıştır. Ancak bu gibi mesâvî-i idareyi imhâ için iktizâ eden tedâbirin ittihâzı haddizatında o kadar müşkül değildir. Re's-i idarede bulunacak zevât hakikaten ehliyet ve liyâkat ve hüsnüniyet sâhibi bulunurlar da ciddi bir faâliyet ibrâz ederlerse ta'dâd olunan mesâvîden hiçbirinin kalmayacağı şüphesizdir.

Muamelât-ı vakfiyenin teşevvüş ve tezebzübde kalmasının ve hayrât ve meberrâta bakılamamasının ikinci ve belki en mühim sebebi Hâzine-i Evkaf Nizâmâtının şekil ve mâhiyet-i maslahatının icâbât-ı hakikiyesine tevâfuk etmemesi ve merkezîyet usûlünün tam bir kuvvetle tatbikiyle efrâd-ı ahâlîde teşebbüsât-ı şahsiye hissiyâtının imha olunmasıdır. Maksadımızı îzâh edelim: Hazine-i Evkaf ne için teşkil edilmiştir? Hayrât ve meberrâtın idare ve devam-ı mamuriyeti maksadıyla değil mi? Bu vazife esâsen kime aittir? Bir kasabanın, bir kariyenin yahud bir mahallenin camii, mescidi, çeşmesi bulunmazsa veya mevcut olan mescid ve çeşmesi harâb olursa onları yapmak, tamir etmek kimin vazifesidir? Şüphesiz ki orada sâkin olan ahâlinin. Yoksa Memâlik-i Osmaniye'nin bütün köylerine varıncaya kadar her cihetinde kâin milyonlarca mebâni-i hayriyeyi doğrudan doğruya idare etmek, hademesinin vezâif ve muayyenâtını vermek, harâb olanlarını tamir etmek hükümetin borcu değildir. Esâsen ahâliye ait olan şu vazifeyi -şimdiye kadar olduğu gibi- kendilerinden alarak hükümete tahmül etmek ahâlinin her hususta olduğu misül-lü bunda da kuvve-i teşebbüsiyesini kesr etmekte olduktan başka Bağdad ve Basra ve Trablusgarb gibi vilâyât-ı bâidenin nâhiye ve kariyelerine varıncaya kadar bütün vilâyâtta kâin hayrâtın en ufak teferruâtını merkezden idareye kalkışmak, muamelâtı bir keşmekeş-i bînihaye içinde bırakmaktan başka bir şey değildir. Hükümet, siyâset-i dâhiliye ve hâriciyeyi idare, memleketi müdâfaa için kuvâ-yı harbiyeyi tanzim eder, tevzî-i adâlet için mahkemeler teşkil eyler, ahâlinin müteferrikan imâl ve idare edemeyeceği umûr-ı nâfiayı, şimendüferleri, kanalları, köprüleri vesair îmâlât-ı cesîmeyi vücuda getirir. Fakat efrâd-ı ahâliye ait olan hususâtı doğrudan doğruya hükümet ifâ etmemelidir. Ahâli de her işi hükümetten, padişaktan beklememelidir, böyle her işte hükümetin icrâatına intizâr ve iftikar eden bir millet hiçbir suretle ilerleyemez. Terakkî ve teâli-i millet efrâd-ı ahâlinin, kuvve-i fâileye, teşebbüs-i şahsiye malikiyetine mütevakkıftır.

Bazı muamelât vardır ki -umûr-ı hâriciye ve adliye ve zâbıta gibi- onları hükümet icrâ eder. Efrâd-ı millet vekilleri marifetiyle icrâat-ı hükümeti taht-ı murakabede bulundurur. Bazı işler de vardır -umûr-ı belediye vesaire gibi- bunlar ahâliye aittir. Hükümetin vazifesi olsa olsa menâfi-i umûmiyeyi vikaye için bunları nezâret altında bulundurmadır. İşte evkaf bu kabîldendir. Müessesât-ı diniye ve hayriyeyi doğrudan doğruya devlet idare etmemeli, hükümetin vazifesi bir nezâretten ibâret kalmalıdır.

İzahât-ı mebsûteden müsteban olur ki Hazine-i Evkafa müteallik olan nizâmâtın şöyle böyle tadiliyle ıslâhât-ı matlûbenin vücuda gelmesi madeten kabil olmadığı gibi maslahaten dahi muvâfık değildir. Çünkü heyet ve teşkilât-ı hâzıra ne kadar ıslâh edilirse edilsin -madem ki esâsı kavâid-i umûmiye-i ictimâiyyeye tetâbuk etmiyor- temin-i selâmet-i maslahata kâfi olamaz ve maksûd olan umrân ve intizâm hiçbir suretle husûle gelemes. Mahaza teşkilât-ı mevcudenin ıslâhı ile iktifâ olunması Kanun-i Esasî hükmüne de tevâfuk etmez. Çünkü kanun-ı mezkûrun yüz on birinci maddesinde

“Müsakkafat ve müstegallat ve nukûd-ı mevkûfe hâsılâtının şürût-ı vakfiyesi ve teamül-i kadîmi vechile meşrûtun-lehine ve hayrât ve meberrâta sarf olunmak üzere vasiyet edilen emvâlin vasiyetnâmelerinde muharrer olduğu üzere mûsâ-lehine sarfına ve emvâl-i eytâmın nizamnâme-i mahsûsı vechile suret-i idaresine nezâret etmek üzere her kazada her milletin bir cemâat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzîm edilecek nizâmât-ı mahsûsası vechile her milletin müntehab efrâdından mürekkeb olacaktır. Ve mecâlis-i mezkûre mahalleri hükümetlerini ve vilâyât mecâlis-i umûmiyesini kendilerine mercii bilecektir.”

deniliyor ki şu madde ile esâsı vaz olunan cemâat meclisleri kanun dairesinde vücuda gelince Evkaf Hazinesi teşkilât-ı kadîmesinin de ona göre ve esaslı bir surette tadili zaruridir.

“Hayrât-ı İslâmiye ihtiyâcât-ı asra ve usûl-i Meşrûtiyete tevfikane ne vechile idare olunmak icâb eder?”

Memâlik-i Osmaniye'nin her cihetinde kâin evkaf-ı İslâmiye'den mütevellî-i mahsûsu olmayan evkafı doğrudan doğruya idare etmek ve mütevellileri bulunan evkafın muamelâtını da hakiki bir murâkabe tahtında bulundurmak üzere her yerde intihâb-ı ahâli ile “Cemâat-i İslâmiye Meclisleri” teşkil edilmeli ve ihtiyâc-ı hakiki nisbetinde tertîb ve tayini icab eden memurîn-i vakfiye dahi bu meclislerin nezâret-i mütemâdiyesi altında ifâ-yı vazife etmelidir.

Şu esas vaz ve tatbik edilince gerek payitaht ve gerek vilâyâtın evkaf muamelâtı doğrudan doğruya bu işte alâkadâr olan ahâlinin himmet ve gayretleri ve yalnız -yine intihâbât-ı ahâli ile tayin edilmesi muvâfık olan- birkaç memurun mesâisi ile pek sade bir usûl altında cereyan edeceğinden dâhiliye, mâliye nezâreti kadar cesîm bir nezâret teşkil eden ve şehri binlerce liranın beyhude sarfıyla beraber halkın muamelâtını tas'îb ve işkâl etmekten başka

bir faydası görülmeyen Hazine-i Evkaf'ın teşkilât-ı hâzırasına da bittabii ihtiyâc kalmayıp belki payitaht ve taşrada teşekkül edecek cemâat meclislerinin muamelâtı gayet muktedir, faâl birkaç müfettiş marifetiyle teftişât-ı ciddiye ve nezâret-i mütemâdiye altında bulundurmak ve bilcümle Cemâat-i İslâmiye Meclisleri'ne bir merkez-i umûmi olmak üzere Dersaâdet'te bir müdür-i umûminin idaresi tahtında muamelâtı mazbût ve muntazam ve icab-ı zarûrîsi kadar memurdan mürekkeb bir "Hayrât-ı İslâmiye İdâresi" teşkili husûl-ı matlûba kifâyet eder.

Şu esasın herkes tarafından mazhar-ı hüsn-i kabul olacağını ve milletin vükelâ-yı muhteremesi taraflarından ehemmiyet-i tammesiyle nazar-ı dikkate alınacağını kaviyen ümit ederim. Çünkü bu esas kabul edilecek olur ise:

Evvela hayrât-ı İslâmiye'nin mamuriyet ve intizâmı temin edilmiş olur. Çünkü her mahalle veya kasabada kain hayrâtın idare ve nezâreti -tertib edilecek nizamnâmede muharrer şuruta tevffikan- ahâliye terk ve tevdi edilecek olursa o kasaba veya mahalle ahâlisi mahallelerindeki hayrâtın harâb bir halde kalmasını hamiyet ve gayret-i diniyelerine muvâfık göremeyeceklerinden ve âdeta bu hususta diğerleriyle müsabakaya girişeceklerinden onların devâm-ı mamuriyeti için son derece ibrâz-ı gayret edeceklerdir.

Sâniyen ahâli bu işte doğrudan doğruya alâkadar olmaları hasebiyle müessesât-ı hayriyenin tezyîd-i vâridâtına çalışmakla beraber istihsâl olunacak vâridât ile hayrât-ı mevcudeyi mükemmelen ve muntazaman idareye ihtimâm etmeleri ve şayet vâridât-ı müstahsele, mesârif-ı lâzımeye kifâyet etmeyecek olur ise üst tarafını nizamden tayin edilecek usûl-i mahsûsa daire-sinde cem edecekleri îânât ve teberruat ile tesviye eyleyecekleri bedihi olup bu hal ise müessesât-ı hayriyenin husûl-ı ümrânıyla beraber aynı zamanda müessesât-ı mezkûreyi muavenet-i hükûmete ve yahud idare-i umûmiye-i vakfiyeye müracaattan müstağni bırakacağı şüphesizdir.⁸⁰

Sâlisen ahali-i memleket teşebbüsât-ı şahsiyeye alışmış, her işi hükümetten beklemek itiyâd-ı sakîminden kurtulmuş olur.

Rabian gerek merkez ve gerek vilâyette şimdiki kadar memur istihdâmına hâcet kalmayacağından bu işte kullanılacak efrâd-ı memleket ileride servet-i umûmiyeye hıdmet edecek birer mesleke sülûk ederler.

80 Her cemâatin müessesât-ı diniye ve hayriyesi için îânât ve teberruatta bulunması her yerde, her memlekette câri bir kaide-i umûmiye olmakla buna îtirâz edilemez, ve bu ahâlden muhtelif namlar ile istifâ edilen diğer îânâta makîs tutulamaz.

Hâmisen böyle fazla memur istihdâm edilmemesinden dolayı tasarruf olunacak mebâliğ müessesât-ı hayriyenin hüsn-i idaresine sarf edilir.

Sadisen muamelâtın sadeleştirilmesi ve bi'l-farz Basra Vilâyeti mülhakâtından bir nâhiye veya kariyedeki mescidin tamiri gibi hususâtın merkezden istizânına hâcet kalmaması intizâm-ı muameleyi vücuda getirir.

Sabien vâridât-ı vakfiye hüsn-i idare olunur, mesârif-ı zaide ile itlâf ve izâ'a edilmezse birkaç misli tezâyüd edeceğinden el-haletü hazîhi maaşları beşer, onar kuruştan ibâret olan ve senede ancak altı, yedi maâş almakla beraber bir aylığı almak için birçok defa gelip gitmeğe, bin türlü zahmetler çekmeğe mecbur olan müstahdemîn-i hayrâtın maâşları derece-i kifâyeye iblâğ ve evkat-ı muayyenede muntazaman tediyesi temin edilerek şimdi dûçâr oldukları fart-ı sefâlet ve zarurettten tahlîs edilmiş olurlar.⁸¹

Saminen hükümet vezâif-i resmiyesinden bir kısmını efrâd-ı ahâliye tahmîl ederek daha doğrusu hükümet esâsen vazifesi olmadığı halde uhdesine almış olduğu bir işi alâkadarânına terk eyleyerek bâr-ı meşâğilini tahffif ve memurîn-i hükümet pek muazzez ve kıymetdâr olan evkat-ı mesâisini diğer mevadd-ı mühimmeye tahsis etmiş olur.

İzahât-ı marûze teşkilât-ı idare için bir esas ihzâr ve irâ'esinden ibâret olup bunun teferruâtı ve cemâat meclislerinin gerek mahalleri hükümetleri ve gerek merkez ile olan münasebâtı nizamnâme-i mahsûs ile tayin ve tevsîk edilmek icâb edeceği tabiidir.

Aksâm-ı Evkaf

Şimdiye kadar arz ve ityân olunan izahât tebyin-i hakikat maksadıyla tahrîr edildiği için evkafın ezhânı teşvîş edecek birtakım muamelât-ı mahsûsasından bahs edilmemiş ve hatta tabîrât ve ıstîlâhât-ı hususiyesi de zikir ve beyan olunmamış, herkesçe mucib-i şikâyât olan birçok muamelâtı cümlelerin malumu olduğu için bu bahiste de itnâb-ı kelâmdan sarf-ı nazar

81 Devr-i sâbık eâzım-ı ricâlinin emr ü tavsiyeleri ile şart-ı vâkıf haricinde birçok dergâhlara taâmiyeler, bir hayli şeyhlere binlerce kuruş maâşlar, hiçbir hıdmeti olmayan kimselere bir yığın mebâliğ tahsîs edilmiş ve bunlar hâlâ dahi verilegelmekte bulunmuş iken Bursa'da cennetmekân Yıldırım Bayezid Han hazretlerinin türbe-i şerifesi hademesinden bir zatın yevmi iki akçeden ibâret olan vazifesinin hal ü vakte göre tezyîdi için takdîm ettiği arzuhale hal-i hâzır hazine müsait olmadığından bahisle cevap verilmesi (karar tarihi 10 teşrin-i sani sene 1324) hayrât-ı şerife hademesinin zarûret ve sefâletlerine ve Hazine-i Evkaf muamelâtının derece-i intizâmına bir misal-i kâfi olur zannedirim.

olunmuştur. Yoksa evkafın birçok aksâmı ve her kısmına göre de müteşettit birtakım muameleleri vardır ki haricdekiler değil bu işlerin içinde ifna-yı ömür edenler bile bunların derecâtını öğrenemezler. Daha doğrusu istenilirse bu gibi muamelât, nizâmât ve kavâid-i muntazamaya merbut olmayıp muhtelif tarihlerde istihsâl edilmiş müteaddid fermân-ı âlîler, yekdiğerine munâkız kararlar, emirnâmelere istinâden icrâ olunageldiğinden hiçbirini diğeriine tevâfuk etmemekte ve memurîn-i mütehassısası bile hakikatine tamamen muttalli olamayarak idare-i keyfiyeye ittiba etmekte bulunmuşlardır.

Bu aksâm-ı evkaftan muvazzahen bahs olunmayacak ise de atiyen almaları icâp eden şekl-i idarenin tayini maddesi bir dereceye kadar o cihete sevk-i kelim olunmasını ve evkafın aksâmı hakkında pek zübde olarak bazı malumât itasını iktizâ ediyor.

Evkaf ya doğrudan doğruya Evkaf Nezâreti tarafından ve yahud Evkaf Hazinesi'nin nezâret ve inzimâm-ı malumâtı ile mütevellileri tarafından idare olunur. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti marifetiyle idare olunan vakıflara “evkaf-ı mazbuta” mütevellileri cânibinden idare edilen vakıflara “evkaf-ı mülhaka” tabir olunur.

Evkaf-ı mazbûta dahi üç kısımdır, birincisi selâtîn-i ızâm hazerâtıyla mutemallikât-ı seniyyelerinin evkafıdır. İkincisi tevliyetin müstehakkı kalmaması hasebiyle Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesi idaresine alınan vakıflardır. Üçüncüsü tevliyetleri meşrûtun-lehi uhdelerinde olduğu halde umûr-ı vakfa müdâhale etmemek üzere mütevellilerine muayyen bir maâş tahsîs edilen ve muamelâtı doğrudan doğruya Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından tesviye ve ifâ olunan vakıflardır, Köprülü, Cağalazade, Sokollu Mehmed Paşa Evkafı gibi bu kısım vakıflara “idaresi mazbût evkaf” tabir olunur.

Bir kısım evkaf daha vardır ki müteveli-i mahsûsları marifetleriyle idare olunmakla beraber onlara diğeri evkaf-ı mülhakadan müstesna olarak bazı müsaadat ve imtiyazat i'tâ edilmiştir. Bu kabîl evkafa “müstesna vakıf” itlak edilir. Gazi Mihal Bey, Evrenos Bey, Hacı Bektaş Veli vakıfları gibi.

Evkaf-ı mezkûre haklarında icrâsı icâb eden muameleye gelince: Müteveli-i mahsûsu bulunan evkaf-ı mülhakanın yine mütevellileri marifetiyle idare ve yalnız cemâat meclisleri tarafından muamelelerine nezâret olunması iktizâ edeceği ve mütevellisi bulunmaması hasebiyle hazine idaresine alınmış olan vakıfların da cemâat meclisleri ve memurîn-i vakfiye marifetleriyle idaresi münâsib olacağı arz edilmiş, şu halde, evkaf-ı mülhaka ile

evkaf-ı mazbûtanın ikinci kısmı hakkında olunacak muamele izâh olunmuş idi. Evkaf-ı mazbûtanın birinci ve üçüncü kısımlarıyla müstesna evkaf hakkındaki mütâlaa dahi ber vech-i atî beyan olunur:

Evkaf-ı mazbûtanın birinci kısmı olan selâtîn-i a'zâm hazeratıyla müteallıkât-ı seniyyeleri evkafının tevliyetleri makâm-ı celîl-i hilâfete meşrût olduğundan umûr-ı tevliyeti idare etmek üzere taraf-ı padişahiden Evkaf Nezâreti'nde bulunan zat tevkil edilmekte ve evkaf-ı mezkûrenin muamelâtı şu vekâlet itibâriyle Hazine-i Evkafça ruyet ve tesviye olunmakta ise de hayrât-ı İslâmiye'nin bâlâda ber-tafsîl serd olunan esas dairesinde idaresi halinde Evkaf Hazinesi namıyla bir hazineye ve o hazinenin nâzırına lüzum kalmayıp müessesât-ı vakfiyeden bir kısmı intihâb-ı ahâli ile teşekkül edecek cemâat meclisleri ve bir kısmı bu meclislerin nezâreti tahtında olarak müteveli-i mahsûsları marifetiyle idare olunacağından ve payitahtta teşkili iktizâ eden merkez-i umûmî dahi doğrudan doğruya evkafı idare etmeyip vazifesi teftîş ve murakabeden ibaret kalacağından selâtîn-i ızâm hazerâtı evkafının taraf-ı eşref-i padişâhiden tensîb ve tevkîl buyurulacak bir zata ve mesela Makam-ı Âli-i Meşihatpenâhi'ye yahud Hazine-i Hassa Nezâreti'ne tevdiile teşkil edilecek bir komisyon marifetiyle idaresi halinde hüsn-i cereyan-ı muamele temin edilir mütalaasındaım.

Evkaf-ı mazbûtanın üçüncü kısmı ki tevliyetleri meşrûtun-lehleri uhdelelerinde olduğu halde umûr-ı vakfa müdahale etmemek üzere mütevellilerine birer maâş tahsîs edilip de muamelâtı doğrudan doğruya Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından ifâ olunan ve "idaresi mazbut evkaf" tabir edilen vakıflardır, bunların meşrûtun-lehleri mevcut iken kendilerine birer miktar maâş tahsîsiyle emr-i idarenin onlardan nez ve zabtı ahkâm-ı şer'iyeye ile hiçbir suretle kabil-i telif olmamakla beraber bu yolda zabt olunan evkaf az bir müddet içinde kâmilen harâb ve vâridâtı dûçâr-ı ziyâ olarak zabt muamelesi maddeten ve maslahaten dahi bir hüsn-i netice hâsıl etmediğinden evkaf-ı mezkûrenin meşrûtun-lehlerine terk ve iâdesi zarûrîdir.

Müstesna vakıflara gelince: Bu vakıflar yine mütevellileri marifetiyle idare edilir. Fakat diğer evkaf-ı mülhakadan fazla olarak kendilerine bazı imtiyâzât verilmiştir. Mesela diğer vakıfların âşârı, mîrî âşârı ile birlikte müzayedede ve ihale bulunduğu halde müstesna evkafın âşârına hükümet müdâhale etmez, evkaf memurlarına resmî bir hesap verirlerse de kendilerinden harc-ı muhâsebe ve sâire namıyla hiçbir şey alınmaz. Bilcümle muamelelerini mütevelliler ifâ eder, mahlûlâtını müteveli müzayedede ve tefvîz eder. Hatta sened-i

hâkâni i'tâsı devletin hakkı olduğu halde müstesna vakıfların mütevellileri ferâğ ve intikali icrâ kılınan müsakkafât ve müsakkafât-ı mevkufe için sened-i hâkânî i'tâ ederler. Bu istisna vaktiyle birtakım fermân-ı âliler ile sekiz vakfa verilmiş iken muahharan bazı mukarrerât ile adedi on dörde iblâğ olunmuş ve bir aralık yine hal-i sâbıkına ircaa edilmiş idi. Bazı evkaf mütevellileri tarafından pek yakın zamanlarda vâki olan mürâcaat ve kendilerine her nasılsa icrâ edilen muzaheret üzerine birkaç kalem vakfın daha istisnaiyetine Şurayı Devlet karar vermiş velhâsıl hangi vakıfların müstesna olduğu, hangilerinin olmadığı şimdiye kadar tamamen tayin edilmemiş olmasıyla hazinece hakikat-i hal bilinmemekte ve gayr-ı muttarid bir muamele cereyân etmektedir. Böyle birtakım vakıfların mütevellilere müekkil olmak üzere kendilerine terk edilmesi ve devletin hakk-ı sarîhi olan sened-i hâkâni i'tâsı muamelesinin efrâda terkiyle kahvehâne köşelerinde, dükkânlarda, şurada burada ferâğ ve intikal gibi resmî bir muamelenin cereyanına mahal bırakılması caiz olamayacağından evkaf-ı mezkûrenin yine mütevellileri marifetiyle idaresi ve fakat haklarında diğer evkaf-ı mülhakaya icrâ edilen muamelenin tamamen tatbiki halen maslahaten lâzımdır.

Hatime

Her nev' evkafın ne taraftan idaresi icâb edeceğine dair olan mutâlaât ber vech-i bâlâ arz ve izâh olunmuş ve idarenin şu suretle tesisi halinde husûle gelecek fevâid tadâd edilmiş ise de mütâlaat-ı mesrûde teşkilât-ı esâsiye hakkında olup halbuki teşkilât ne derece muntazam olursa olsun evkafça icareteyn, gedik ve sâire namlarıyla vücuda getirilmiş olan birtakım karışık usûller, muamelât-ı nâsı işkâl eder kaideler bertaraf edilmedikçe intizâm-ı tam husule gelemez ve halkın şikayâtına sed çekilemez. Gerçi ahiren teşkil edilen bir komisyon icareteynli müsakkâfât ve müstegallatın bir bedel mukabelesinde intikâlâtının tevsii ve gediklerin emr-i tasarrufâtının kavâid-i cedîdeye rabtı gibi bazı hususâtı tezekkür etmekte ise de müzâkerât-ı câriye tadilât-ı cüz'iyeye dair olmakla bununla matlûb hâsıl olmaz. Hazinesinin ıslâhı için âdeta bir "tasfiye-i muamelât" lâzımdır. İcareteynli, mukataalı vakıf mahallerin, gediklerin mülk hâline ifrâğına çalışılmalı ve fakat gerek mutasarrıflarının ve gerek vakıflarının temin-i hukûku için âdilâne bir suret-i tesviye ittihâz etmelidir. Velhâsıl hangi taş kaldırılrsa altından bir vakıf çıkması ve onun yüzünden türlü türlü müşkülât zuhûr etmesi gibi ahvâle meydan bırakılmamalıdır.

Bu mesele cidden nazar-ı dikkate alınmağa şâyândır. Ancak arz olunduğu vechile alâkadârânın hukukunu muhafaza edecek surette mukarrerât ittihâzı, ariz ü amîk tedkîkât ve müzâkerâta muhtaçtır.

Şu teklîfin kabul ve icrâsında hiçbir gûnâ mahzûr-ı şer'î olmamakla beraber vâkıfların maksad ve rızasına da muvâfık bir hareket icrâ edilmiş olur. Çünkü gerek icareteyn ve gerek gedik tabir olunan usûller bir iki asır mukaddem ihdâs edilmiş birtakım kavâid-i sakîmeden ibâret olmakla icâbât-ı zamana tevâfuk etmemesi itibâriyle bunların tebdîl ve tagyîri zarûrî ve her gûnâ mahzûrdan âridir. Bâhusus umûr-ı hayriye için bir vakıf tesis eden zatın maksad-ı aslîsi evâmîr-i hayrın ilelebed hüsn-i idaresi olacağından evkaf-ı İslâmiye böyle müşevveş muamelâtta kurtarılıp da idare-i muntazama altına alınır az bir müddet içinde cümlesinin imarına ve şu suretle vâkıflarının maksad-ı aslîsinin husûlüne delâlet edilmekle beraber memlekete de hıdmet edilmiş olur. Zaten bu hıdmet-i memleket emeli, nef'-i âmmeye delâlet hissi işbu risaleciğin tahrîr ve neşrine cesaret vermiştir. Vele ki pek cüz'î olsun bu bâbda bir medârı olursa muharrir-i âcizi için pek kıymetdârdır. Hatime olarak şurasını da arz edeyim ki serd ve beyân olunan mülâhazât, mutâlaa-yı zâtiyeden ibâret olmasıyla hatadan sâlim olduğu iddia edilemez. Savaba mukarin olup olmadığını temyîz, efkâr-ı umûmiyeye aittir.

Erenköy 12 Teşrinisani sene 1324⁸²

Kaynakça

Birincil kaynaklar

“Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2. bsk., haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2005, s. 1-3.

İsmail Sıdkı, *Meclis-i Mebusâna Bir Tuhfe-i Nâçize*, Selanik Matba'ası, Der Saâdet 1324/1908. İSAM Kütüphanesi Osmanlıca Risaleler Veritabanı: <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R017922.pdf>

....., *Gedikler*, haz. Kamil Ali Gıynaş, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2004.

....., *Hayye ale'l-İntibah*, Hikmet, Der Saâdet 1329/1911.

---

82 25 Kasım 1908.

Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, haz. İsmet Sungurbey, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Kollektif Şirketi, İstanbul 1978.

İkincil kaynaklar

Akgündüz, Ahmed, *İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2. bsk., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.

Alkan, Mustafa, “Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 19 (2006), s. 13–31.

Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. bsk., Beta Yayınları, İstanbul 2012.

Barkan, Ömer Lutfi, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler*, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İstanbul 2000, c. II, s. 1243–1268.

Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, X/1 (2011), s. 157–175.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Cin, Halil, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Kermeli, Eugenia, “Ebussuud's Definition of Church Waqfs Theory and Practice in Ottoman Law”, *Islamic Law: Theory and Practice*, haz. Robert Gleave, Eugenia Kermeli, I.B. Tauris, Londra 2001, s. 141–156.

Köprülü, Bülent, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3 (1951), s. 479–518.

Köprülü, M. Fuad, “Vakıf Müessesesi'nin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Terekkümü”, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, haz. Orhan Köprülü, 2. bsk., Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 295–343.

Mandaville, John E., “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, X/3 (1979), s. 289–308. (çev. Fethi Gedikli, *Türkiye Günlüğü*, sy. 51 (1998), s. 129–144.)

- Öztürk, Nazif, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Schacht, Joseph, “Early Doctrines on Waqfs”, *Fuad Köprülü Armağanı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 443–453.
- Singer, Amy, *Constructing The Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press, New York 2002.
- Şimşek, Mehmet, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII/1 (1986), s. 207–220.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat, 1908–1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- Yediyıldız, Baheddin, “Vakıf”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, c. XLII, s. 479–486.